

דגשים ולשתנים ב של ישראל, 1981-1

סיווג מגוון המחויבויות הצבאיות

מחויבויות צבאיות לאומיות הנן בהכרח לא־אחידות. קשת הנסיבות, העלולות לחייב (או לפתות) ממשלה להיזקק לכוח צבאי כדי להגן על האינטרסים שלה, או כדי להרחיבם ולחזקם, רחבה מעצם טבעה. כתוצאה מכך, כל הצבאות מתאמנים ומצטיידים במטרה ליישם רשימה ארוכה של תפריטי כוח. מגוון האפשרויות נע בין מלחמות "כוללות" לבין הפעלת כוח מצומצם, וכולל גם ניהול פעילויות ברמה נמוכה של חריפות (אינטנסיוויות, LIC) והמגוון שלהן עצמן עשוי להיות נרחב, או מתון.²

בבואנו לסווג את כל המחויבויות הצבאיות רב הפיתוי להשתמש באמות־מידה קלאוזביציות מחמירות, שלפיהן יש להבחין בין המחויבויות לפי טיב המטרות הפוליטיות והיקפן. אין ספק, אפיון כזה ייצור מדרג של מחויבויות צבאיות לאומיות, ויבדיל בין המחויבויות, הנחשבות מרכזיות ליעדים האסטרטגיים הכוללים של המדינה, לבין הנחשבות שוליות. מתברר, כי התועלת הצפויה ממדרג כזה – ככלי לניתוח צבאי מובהק – מוגבלת. אין זו מסגרת הולמת למדינאים ולמפקדי צבאותיהם המבקשים לסווג את הפריסה הצפויה של כוחותיהם במונחים, הכפופים לניתוח מבצעי, על כל המשתמע מכך בפריסת הכוח הצבאי ובתורות הלחימה שלו כעת ובעתיד. בניסיון להתגבר על הקושי הזה, נאבחן שלושה סוגים של מחויבויות צבאיות:

1. היקפיות
2. בתוך הגבולות
3. מרוחקות

המבדיל בין הסוגים הללו אינו המקור המדויק של חובה צבאית מסוימת (האם נולדה, מלכתחילה, חד־צדדית, או כתוצאה מברית כלשהי?), ואף לא משמעויותיה הטקטיות (היקף הכוחות, שהיא מחייבת, או דרכי הפעלתם). אדרבא, הקווים, התוחמים את המחויבויות – ה"היקפיות", "בתוך הגבולות" וה"מרוחקות" – הם גיאוגרפיים ביסודם, כפי ששמותיהם מרמזים. הסיווג הזה מגדיר את הזירות,

כל שנות קיומה נאלצה ישראל לשאת בהוצאות ובהתחייבויות גבוהות במידה יוצאת מגדר הרגיל לביטחון, וסבלה דרך קבע מפגיעה בשגרת חייה האזרחיים.¹ נוטים לייחס את המצב הזה לשתי סיבות: (א) טיבו המתמשך של הסכסוך הערבי-ישראלי לצורותיו, וההוצאות הגדולות הכרוכות בו; (ב) ישראל נאלצת לגייס חלק לא־מבוטל ממשאבי האנוש שלה וממשאביה החומריים על מנת לקזז את העליונות הכמותית של יריביה־בכוח. בכוונתי להציג סיבה שלישית למצב הזה, מבלי להתכחש למקום המרכזי, שתופסות שתי הסיבות הנזכרות בהיקף העול הביטחוני, המוטל על ישראל. ליתר דיוק, בכוונתי לטעון, כי יש לזקוף את ההיקף הנרחב של הסיבות הללו גם למגוון המיוחד של המחויבויות הצבאיות של ישראל. לצורך כך, נתאר את המחויבויות הללו, נסווגן, וננסה להראות את השינויים, שחלו בהן בשנים האחרונות. טענתי היא, שבשינויים האלה טמונות כמה וכמה השלכות על הדוקטרינות האסטרטגיות הכוללות של ישראל ועל פריסת הכוח של צה"ל.

** המחלקה למדעי המדינה והמרכז למחקרים אסטרטגיים באוניברסיטת בראילן. גרסה מוקדמת של המאמר הופיעה בספטמבר 1992 בכתב־העת הבריטי Journal of Strategic Studies

המחבר מודה ל"ד"ר אלחנן אורן על הערותיו.

מחויבות הצבאית

*199

פרופ' סמיוארט א' כהן**

שבהן יהיה צורך לנהל פעילות כתוצאה מן המחויבות. לעתים יש, אמנם, חפיפה מסוימת בין התחומים האלה, אך למרות זאת, ההגדרות מדויקות למדי, ומאפשרות ניתוח נפרד.

היקפיות מציינת חובה להפעיל כוח מזוין, במתקפה ובמגנה, בסמיכות קרובה לגבולות המדינה, או לחזית צבאית, המוחזקת בידי כוחותיה. לפי כל אמת-מידה, זו הבסיסית במחויבויות הצבאיות. היא מוטלת על הכוחות המזוינים של כל המדינות, יהיו אשר יהיו גודלן ומעמדן, בימי שלום ובימי מלחמה כאחת. מחויבויות "היקפיות", בצורתן המצומצמת ביותר, מחייבות משימות ביטחון בסיסיות – כמו סיורי גבול למניעת הברחות, הגירה בלתי-יחוקית ומעשי חתרנות-בכוח. ברמה המבצעית הרחבה יותר, הן מחייבות מוכנות להשתמש בכוח במגמה להדוף פלישות מעבר לגבול, ביבשה, בים ובאוויר, ואולי אף להנחית מהלומה מקדימה.

בתוך הגבולות תחת כותרת זו מקובצות דרישות לנקוט אמצעים ולהפעיל כוח-אדם צבאי מוגדר להגנה אזרחית (כמו במקרה של הפצצות מהאוויר), כדי לדכא התקוממויות מזוינות בתוך גבולות המדינה, או מאחורי הקווים שמחזיקים כוחותיה.

בדומה למחויבויות "היקפיות", הסוג הזה של חובה צבאית נחשב לסוג בסיסי. אף-על-פי-כן, שני המקרים נבדלים זה מזה בביורו. אחד ההבדלים טמון במידת הסבירות להתרחשותם; אמנם, כל הצבאות חייבים להיות מוכנים להתמודד עם מצבים "היקפיים", אך רק מעטים, יחסית, נתקלים באיום חזוי ממשי של התקפה אווירית, או של לוחמת גרילה. יותר רלוונטי, לעומת זאת, הוא הנטל המוגדר, שמטילות המחויבויות הצבאיות "בתוך הגבולות". לעמידה במחויבויות הללו דרושים טקטיקות וכלי-נשק מיוחדים, ואפילו יחידות מיוחדות. מכאן, שהן מצריכות אימון, תרגול ומערכות פיקוד נבדלים למדי מאלה, ההולמים עמידה בדרישות "היקפיות".

מרוחקות: מציינת מחויבות להפעיל כוח צבאי (וגם במקרה זה – למשימות הגנתיות או תוקפניות), במקומות שאינם סמוכים לגבולות המדינה, או לחזית, שלאורכה פרוסים כוחותיה בזמן נתון. קשת האפשרויות אינה מצטמצמת לאמצעים פנים-אזוריים, כמו הפצצת ערי היריב מהאוויר, או מתקפות ביבשה על עורפו, אלא כוללת גם משימות אמנעה ימיות מחוץ לגבולות האזור ותקיפות טילים, על פני מרחקים גדולים הרבה יותר. ברמה האסטרטגית מחויבויות צבאיות "מרוחקות" הן לרוב עניין נדיר, אף כי פעולות ארוכות-טווח, יחסית, מעבר לקווי האויב (המוטלות בדרך כלל על יחידות קטנות ומיוחדות), הן צורת לחימה טקטית נפוצה למדי. ככלל, פעולות כאלו ננקטות רק על-ידי מדינות, שיש להן אינטרסים נרחבים מחוץ לגבולותיהן (כגון סחר או מושבות), והשקיעו, כתוצאה מכך, השקעות נכבדות במתקנים (צייס, טילים בליסטיים וכדומה), הדרושים להקרנת כוח בין-יבשתית ולניהול "קרבות מרוחקים" בקנה-מידה גדול. פעולות כאלו הן אפוא בדרך כלל נחלתן של מעצמות גדולות, או של מדינות, השואפות להגיע למעמד כזה.

אחד ההיבטים הבולטים בתצורה האסטרטגית של ישראל, הוא העובדה, שישראל נטלה על עצמה מחויבויות צבאיות בכל שלושת הסוגים הנזכרים. דהיינו, בנוסף לחובתה, המובנת מאליה, לשמור על שלמותה הטריטוריאלית של המדינה (מחויבויות "היקפיות"), הופעל צה"ל גם למשימות "בתוך הגבולות" (בעיקר נגד מחבלים פלשתינאים), וגם למטרות "מרוחקות" (בהפעלת כוח במרחקים גדולים למען עניינים יהודיים, בדרך כלל, ולמען עניינים ישראליים בפרט). קשת מחויבויות זו, כשלעצמה, היא הישג יחיד במינו למדינה, המקיימת בסיס כלכלי ודמוגרפי חלש מכדי להיות יותר מאשר מעצמה מדרגה שנייה, או מדרגה שלישית. המקרה של ישראל ראוי לציון כיוון שכוחותיה המזוינים נאלצו לשאת בעול המשולש הזה בעת ובעונה אחת למשך תקופה ממושכת.

* המחבר מקדיש את המאמר לזכרו של פרופ' אבנר יניב המנוח, 1992-1943.

שינויים במחויבות הצבאית ההיקפית של ישראל

השינויים בהיקף המחויבויות הצבאיות "ההיקפיות" הם הבולטים ביותר במצב הנוכחי של ישראל.

אין ספק, עד תחילת שנות השמונים הטרידו החובות ההיקפיים ביותר את צה"ל. הדבר נבע, בעיקר, מן העובדה, כי צבאות גדולים ועוינים הוצבו סמוך לגבולות המדינה, ואחרי 1967 – סמוך לקווים שהחזיקה. במחצית שנות החמישים השיגו החזקים שבצבאות ערב (הסוריים והמצריים) גישה חופשית לנשק סובייטי מתקדם, ומכאן ואילך נחשבו – ביחד ולחוד – לאיום קבוע על הביטחון הכולל של ישראל. הצבאות האלה כפו אפוא מחויבויות צבאיות היקפיות ברמה גבוהה במיוחד.

מרכיב שני במחויבויות הצבאיות ההיקפיות, שהוטלו על צה"ל באותה תקופה, היה הצורך להגן על הגבולות היבשתיים הארוכים של המדינה מפני חדירות של פלשתינים לאסדרים מעבר לגבול. אלה (כ"פידאין" בשנות החמישים ומחבלים, שפעלו במסגרת אש"ף אחרי 1964), ערכו התקפות נשנות על יישובים ועל אזרחים ישראליים. אף שבדרך כלל נחשבו לסכנה פחותה – בהשוואה לצבאות ערב,³ לא היה אפשר להתעלם מהן. כתוצאה מכך, הפכו סיורי גבול ופעולות תגמול מעבר לגבול לתכונה מקובלת של הפעילות הצבאית של ישראל.⁴ ישראל ניצבת עדיין בפני סכנה של התקפה קונוונציונלית מעבר לגבול ובפני חדירות ברמה נמוכה

ההרכב המשתנה של המחויבות הצבאית של ישראל: סקירה היסטורית

אזכור הריבוי של המחויבויות הצבאיות של ישראל אינו מעיד, כמובן, על איכותן, וגם אין בו כדי ללמד שהמדרג שלהן, בינן לבין עצמן, היה תמיד קבוע. נהפוך הוא: כמות המשאבים, שהשקיעה ישראל בביצוע חובותיה הצבאיים – ההיקפיים, בתוך גבולותיה והמרוחקים – השתנתה מפעם לפעם. יתר על כן, המשקל היחסי, שהוענק לכל מרכיב בשילוש הזה, השתנה עם השנים. לעתים נבע הדבר מתמורות סובייקטיביות בהגדרת היעדים האסטרטגיים בידי מקבלי החלטות בישראל. אולם, סיבה שכיחה יותר היתה קשורה לשינויים אובייקטיביים באיומים הצבאיים, שהמדינה ניצבה בפניהם.

בעשור שחלף (בשנים 1981-1991 בערך), היינו עדים לתמורה כזו. ואכן, במבט לאחור, דומה, כי השנים הללו מהוות פרשת דרכים מכרעת במחויבויות הצבאיות של ישראל. לא פחות מכך, השנים הללו היו מכריעות בתחומים אחרים של החיים הציבוריים במדינה. בקצרה, השינוי הוא עניין של שינוי הדגשים. המשקל העיקרי של המחויבויות, שהיו מוטלות על צה"ל לפני שנות השמונים (ולפיכך, גם משימותיו) היה מורכב מפעילויות היקפיות. אולם, בעשור האחרון גדל חלקו של הצורך לפרוס את הכוחות למילוי המחויבויות הצבאיות, שכינינו "בתוך הגבולות" ר"מרוחקות".

צילום: דובר צה"ל

שינויים במחויבות הצבאית של ישראל בתוך הגבולות

בעוד שהצרכים הצבאיים ה"היקפיים" של ישראל פחתו בעשור האחרון, הנה דווקא החובות, המוטלות עליה "בתוך הגבולות", גדלו בתקופה זו במידה ניכרת. הדבר נכון בשני מובנים: ראשית, צה"ל נאלץ להשקיע משאבים גדולים יותר בהגנה (סבילה ופעילה כאחת) מפני התקפות אוויר; ושנית, הכבדת העול, המוטל על צה"ל, עקב הצורך להתמודד עם מעשי החתרנות של הפלשתינים.

במשך רוב התקופה, שקדמה לתחילת שנות השמונים, לא נחשבו המרכיבים הללו חשובים ודוחקים במיוחד. במלחמת העצמאות היו, אמנם, הוכחות למכביר לפגיעות של עריה המרכזיות של ישראל להפצצות. במהלך הלחימה היו הרבעים היהודיים בירושלים נתונים להפגזות כבדות, ותל-אביב ספגה תריסר הפצצות מהאוויר ממפציצים מצריים, שחלקן גרמו לאבדות כבדות, יחסית. כתוצאה מכך, נקבעה בחוק משנת 1950 חובה לבנות מקלטים בכל הבניינים החדשים, והוגדל ההיקף של הג"א.⁴

למרות זאת, ההכנות וההשקעות למטרות הללו, במושגים של משאבי-אנוש ושל משאבים חומריים כאחד, היו קטנות, יחסית, והג"א הוא דוגמה, המלמדת על הכלל. בדומה ל"משמר הלאומי" הבריטי מימי מלחמת העולם השנייה, אויש הג"א, בעיקר, באנשים, שלא התאימו לשירות צבאי אחר (בגלל גיל, חוסר ניסיון צבאי וכו'). מערכי ההגנה "הפעילה" של ישראל לא היו במצב טוב יותר. היחס אל היחידות נ"מ, שהיו תחילה חלק מחיל התותחנים, היה כאל בנות חורגות בצה"ל, והן לא זכו לתקציבים הדרושים למודרניזציה. המצב השתפר קמעא אחרי 1962, כאשר ממשלת ארצות-הברית הסכימה למכור לישראל טילים הוק, שהוצבו מיד תחת פיקודו של חיל האוויר. אף-על-פי-כן, גם היחידות הללו נתפסו כאמצעי אחרון בלבד. מפקדי חיל האוויר סירבו לאמץ את התצורה ההגנתית (כלומר, "בתוך הגבולות"), שאפשרו, תיאורטית, טילי הוק. במקום זאת, דרשו המפקדים לטפל באיום של התקפת אוויר ערבית בשיגור מטוסים להתמודדות עם הפולשים (כלומר, בפעילות "היקפית"), או במהלומות על בסיסי האויב (כלומר, משימות "מרוחקות", ורצוי מן הסוג של מהלומות-מנע).⁷

אפשר לנקות את צה"ל במידה רבה מאשמת הזלזול היחסי, שזלזל במרכיב ש"בתוך הגבולות" במחויבותיו הצבאיות, בעשורים הראשונים לקיום המדינה. חרף חששות, שהועלו לעתים קרובות בקשר לפגיעות של האזורים צפופי-האוכלוסין של ישראל (ובייחוד, ברצועת החוף בין חיפה לתל-אביב), התקפות האויב על האזורים האלה לא היו מחזה שכיח לפני 1991. אף לא התקפה אחת כזו לא נערכה בימי מבצע "קדש", או במלחמת יום הכיפורים.⁸ אפילו ההתקפות האוויריות הספורות והלא-תכליתיות שהתרחשו במלחמת ששת הימים, שערב פריצתה שררו חששות כבדים לאבדות בקרב האוכלוסייה

של חריפות גם יחד. אולם, בעשור האחרון הצטמצמו ממדי שני האיומים "ההיקפיים" הללו מאוד. בשנת 1979, לאחר חתימת חחה השלום עם מצרים (שנחשבה עד אז למסוכנת שבאויבי ישראל), פחתו מאוד המחויבויות הצבאיות של ישראל בתחום הזה ברמה הקונוונציונלית, ומאז פחתו המחויבויות הללו עוד יותר. במשך כל שנות השמונים מנעו המתחים בין סוריה לבין ירדן ובין סוריה לבין עיראק את הקמתה של "חזית מזרחית" ערבית מאוחדת לאורך קו ההגנה הארוך ביותר של ישראל. מלחמת שמונה השנים בין עיראק לבין איראן ר"סופת מדבר" צמצמו עוד יותר את האפשרות, כי עיראק תוכל להשקיע כוחות יבשתיים בגבול ישראל. ובאחרונה ממש, התפוררות ברית-המועצות חיסלה במידה רבה (ואולי אף לחלוטין) כל תקווה, שטיפח אולי הנשיא אסד, לרכוש את החימוש, הדרוש לו, כדי להגיע ל"איזון אסטרטגי" עם ישראל – שלפי הכרזותיו הוא תנאי מוקדם למתקפה צבאית על המדינה היהודית.⁵

ככל שמדובר אפוא כאן במתקפה קונוונציונלית, המחויבויות הצבאיות ההיקפיות של ישראל מסתכמות היום, ביסודן, בצורך להגן על רמת הגולן מפני מחטפים סוריים, במטרה לערער את הסטטוס קוו. יהיה העול, שמטילה משימה זו אשר יהיה, יש בה פחות חובות מאשר היו כרוכים באיומים של פלישה ערבית מתואמת בשתי חזיתות, או יותר, כפי שהיה בעבר.

איומי אש"פ וכוחות בלתי-סדירים אחרים לחדור מעבר לגבול לתוך ישראל, או לשטחים שבידיה, צומצמו במידה דומה. גם התפתחות זו אפשר לזקוף בחלקה לזכות הנורמליזציה ביחסים עם מצרים, שמתפחת עניין משותף בהגבלת התנועה של טרוריסטים-כוח (וכן של מבריחי נשק, של סוחרי סמים ושל דומיהם). חשאיים יותר, אך תכליתיים לא פחות, היו ההסדרים העדינים, שפותחו במשך השנים עם רבת-עמון ועם דמשק. שתי הממשלות עשו מאמצים ניכרים לבלום את ההסתננויות של אש"פ ושל ארגונים פלשתינאיים אחרים לשטח ישראל מעבר לנהר הירדן וברמת הגולן, בהתאמה. כתוצאה מכך, חדירות של פלשתינים מעבר לגבולות לשטחים, המוחזקים בידי ישראל (להבדיל ממעשי חתרנות של הפלשתינים בתוך הגבולות, נגד השלטון הישראלי ביהודה, בשומרון ובעזה שיידונו בהמשך), נעשו נדירות יותר מתמיד. אמנם, ההתקפות נעשו מגוונות יותר, ומפעם לפעם לבשו צורה של התקפות פרימיטיביות בים ובאוויר (גלשוניים), ואף על-פי-כן, קטנה כמות החדירות. כיום הן מצטמצמות לפעילות ביבשה לאורך גבול ישראל-לבנון. אלא שהגבול הזה, היה גם הגזרה היחידה, שבה עלה בידי ישראל לקיים חיל משלוח, שיפעל מטעמה. ליתר דיוק, מאז מחצית שנות השמונים הצליח צה"ל לצמצם את תחום מגעו הישיר עם המחבלים על-ידי הקמת "רצועת הביטחון", המצויה בשליטת צבא דרום לבנון (צד"ל), שישראל מחמשת ומאמנת.

האזרחית, נערכו על נתניה (עיראק), על עמק הירדן ועל עמק זבולון (סוריה).

רשימת התקריות התרחבה, כמובן, במידה רבה עקב הפגזות הארטילריה הסורית על היישובים היהודיים בגליל העליון (בתחילת שנות השישים), והפגזות כבדות עוד יותר על-ידי הארטילריה של אש"פ (בתחילת שנות השמונים). אבל גם הפרשות הללו לא הביאו לשינוי יסודי בדוקטרינות של צה"ל, או בהיערכותו. המקלטים האזרחיים חוזקו, אמנם, והורחבו בשתי התקופות; אך התגובה העיקרית של ישראל לא התמקדה באמצעים המשלימים האלה, "בתוך הגבולות". במקום זאת, האש העוינת שותקה, בסופו של דבר, בפעילות מעבר לגבול, מן הסוג "ההיקפי": פעילות ארטילריה ומטוסים בשנות השישים, ופלישות מתרבות ביבשה לדרום לבנון, בשנת 1978 (מבצע "ליטני") ובשנת 1982.

התחזית של מעשי חתרנות של פלשתינים מקומיים נתפסה, מאז הקמת ישראל, כמחויבות "בתוך הגבולות", המצריכה צורות אחרות של אמצעי זהירות צבאיים. אולם, הנטל, שהטילו המשימות הללו על משאבי צה"ל בשלושים השנים הראשונות למדינה, היה קל יחסית. בממשל הצבאי, שכונן תחילה בכל האזורים הצפופים באוכלוסייה ערבית, נעשו הקלות כבר בשנת 1955, והוא בוטל לחלוטין בשנת 1966. במקום זאת, נשמר הסדר על-ידי שירות הביטחון הכללי (שב"כ). אמנם, הממשל הצבאי הישיר על הפלשתינים חודש בשנת 1967, כאשר צה"ל החל לנהל את השטחים, שכבש במלחמת ששת הימים.⁹ לאחר מכן עסקו הכוחות לעתים קרובות בדיכוי האלימות הערבית בשטחים (ובייחוד, בעזה בתחילת שנות השבעים), ובמצוד אחר כנופיות טרור, שניסו לכוון בסיסים באזורים האלה.¹⁰

עם זאת, אין להגזים בממדי המאמצים, שנדרשו לקיום המחויבויות הנוספות. בתחילת שנות השמונים דומה היה, כי מעשי החתרנות של הפלשתינים בתוך השטחים, המוחזקים בידי ישראל (להבדיל מחדירות מעבר לגבול ומהתקפות רבות, שנערכו באותה תקופה על מטרות ישראליות ועל מטרות יהודיות בחוץ-לארץ), דועכים. בשעה שצה"ל היה שקוע ראשו ורובו במבצעים היקפיים, בשנת 1973, או בשנת 1982, לא התרחשו שום "התקוממויות" מקומיות, שחייבו להגדיל את הכוחות, הפועלים בתוך הגבולות; יתר על כן, בשנת 1981 החליף אריאל שרון, שר הביטחון, את הממשל הצבאי ביהודה, בשומרון ובעזה במסגרת בעלת מכוונות אזרחית יותר, "המינהל האזרחי".

עד מהרה התברר, כי אווירת האופטימיות, שאפפה את המהלכים הללו, היתה מוטעית מאוד. בניגוד לציפיות, שרווחו בחוגים רבים בתחילת שנות השמונים, המחויבויות של ישראל "בתוך הגבולות" לא פחתו, בסופו של דבר. נהפוך הוא: אחת התמורות הבולטות ביותר במצב האסטרטגי של ישראל היא ההיקף הנרחב של המחויבויות הללו באחרונה. מסיבות פוליטיות ומסיבות צבאיות כאחת, נתפסות עכשיו המחויבויות הללו כצורך

ראשון במעלה.

הדברים בולטים במיוחד במקומות, שבהם יש צורך להתמודד עם פעילות פלשתינית ברמה נמוכה של חריפות מאחורי הקווים, המוחזקים בידי ישראל. הצורך הזה נעשה דוחק במיוחד בין ספטמבר 1982 לקיץ 1985, כאשר צה"ל ניסה להשקיט את האזורים, שכבש בלבנון בשלבים המוקדמים של מתקפתו על אש"פ. אז התברר לממשלת ישראל, כי שרידי אש"פ, פונדמנטליסטים שיעיים וכוחות בלתי-סדירים, שפעלו בחסות הסורים, גררו אותה למלחמת גרילה טיפוסית, ומחויבות זו הכבידה עד כדי כך, שהממשלה החליטה לבסוף לצמצם את נזקיה, ולהסיג את צה"ל מרוב האזור, חד-צדדית.¹¹

נסיגה זו לא סתמה את הגולל על מחויבות צה"ל למשימות "בתוך הגבולות". אדרבא, המערכה נגד פעולות הטרור מלבנון היתה רק בבחינת מבוא למחויבות צבאית נרחבת וממושכת יותר, סמוך יותר לבית, ובמגוון דומה. הדברים התבהרו בדצמבר 1987, עם פרוץ האינתיפדה ביהודה, בשומרון ובעזה. האינתיפדה עוררה בעיות דומות, והיתה בבחינת ניסיון מחכים כמו הניסיון שנרכש בלבנון. לבד מן המעמסה על המוראל ועל רוח הלחימה של צה"ל, הצריכה האינתיפדה גם השקעה כבדה בכוחות לתפקידי ליווי שגרתיים ולתפקידי שיטור בשטחים, והסטתם מאימונים ומתרגילים ללוחמה קונוונציונלית. זאת ועוד: האינתיפדה עוררה תרעומת פנימית, כפי שהיה במלחמת לבנון. אמות-המידה של ביצועי צה"ל וחוסר יכולתו, לכאורה, להתמודד עם האתגרים המיוחדים (המוראליים והמבצעיים גם יחד), שהציבו המחויבויות הצבאיות "בתוך הגבולות", זכו לביקורת נוקבת.¹²

הצלחת צה"ל להתגבר על הקשיים האלה תלויה מאוד בלחצים על משאביו ביחס לשתי צורות אחרות של מחויבויות צבאיות "בתוך הגבולות", ששתיהן החלו לא מכבר לתפוס מקום מכובד. האחת היא חובתו של צה"ל ליישם את מדיניות הממשלה בשטחים נגד קבוצות של אזרחים יהודיים, שגמרו ואמר לחזק את שליטת ישראל באזורים האלה, ומפגינים את נחישות החלטתם להישאר בהם. למען האמת, אין זו דרישה חדשנית כל כך. היא עלתה כבר בשנת 1975, כאשר כוחות צה"ל שוגרו לפרק את ההתנחלות, שהוקמה בסבסטיה. יתר על כן, חובה זו תפחה באפריל 1982 עד כדי נטל מבצעי ממשי, כאשר יחידות של צה"ל הצטוו, בהתאם להסכמי קמפ דייוויד, לפנות את תושבי ימית. אולם בסוף 1991, עם תחילת המשא-ומתן הרשמי בין ישראל לבין משלחת ירדנית-פלשתינית משותפת על עתיד השלטון ביהודה, בשומרון וברצועת עזה, גדל מאוד היקף המחויבות. ואכן, כמה מנתחים (אזרחיים) צופים, כי יש להניח, כי זו תהיה אחת המחויבויות המכאיבות ביותר, שיוטלו על צה"ל בשנים הבאות.¹³

כך או כך, צה"ל נאלץ להתמודד בינתיים עם צורה שונה לחלוטין של מחויבות "בתוך הגבולות", שהציב בפניו האיום בהפצצות מהאוויר. הדברים נחשפו בהירות מכאיבה בתחילת 1991, בימי "סופת מדבר". עוד לפני

צילום: דובר צה"ל

פרוץ הלחימה, חולקו מסכות גז לכל תושבי ישראל, שהודרכו להשתמש באמצעי מגן נגד לוחמה כימית. במהלך המבצע נורו על ערי החוף של ישראל יותר משלושים טילים סקאד עיראקיים.

יש להניח, כי צה"ל יכול היה לנסות ולהגיב על ההתקפות בפעולות "מרוחקות", או "היקפיות". ואכן, השמועה אומרת, כי בשלבים שונים של "סופת מדבר" עמד חיל האוויר של ישראל על סף הפצצת משגרי סקאד במערב עיראק; שמועות, שלא אושרו, מספרות גם על יחידות שריון, שהוכנסו לכוננות לפלוש לירדן, ולהסתער על אותו אזור בדרך היבשה. השאלה, האם אחת מהאפשרויות הללו הייתה, אכן, מעשית, תישאר לפי שעה בגדר תעלומה. מכל מקום, ובעיקר, עקב לחצים מדיניים, שהפעילה עליה ארצות-הברית, בחרה ישראל לנקוט אך ורק אמצעים "סבילים", "בתוך הגבולות". אולם, התברר, כי אלה היו בלתי-מספיקים, עד כדי אי-נוחות. אי-התאמתם הופגנה בבירור עקב הסתמכותו הכפויה של צה"ל על אמצעי מודיעין אמריקניים להתרעה מפני שיגורי סקאד; ועוד יותר מכך – עקב תלותו חסרת-התקדים של צה"ל בצוותים אמריקניים לתפעול רוב סוללות הטילים נ"מ פטריוט, שהתפרסו בחיפזון על אדמת ישראל.

כך, נחשפו גם הליקויים בסידורי ההגנה האזרחית של המדינה. מבקרת המדינה מצאה לנכון למתוח ביקורת על איכות מסכות הגז, שחולקו לאוכלוסייה; ובסך הכל, הדעה הרווחת היא, כי משאבי הג"א היו מעטים וצנועים מכדי לענות על הצרכים החדשים של המדינה.¹⁴ ואמנם, באחד-עשר בינואר 1992 הודיע צה"ל, כי הוא מיישם תכניות, שהוכנו עוד קודם לכן, ובמקומו של הג"א יוקם "פיקוד עורף", חדש וחזק יותר.

שינויים במחויבויות ה"מרוחקות" של ישראל

השינויים, שחלו באחרונה במחויבויות ה"מרוחקות" של ישראל, היו דרמטיים עוד יותר.

יש להדגיש, השינוי הזה הוא שינוי של תוכן יותר מאשר שינוי של צורה גרידא. אחרי ככלות הכל, גם לפני תחילת שנות השמונים הפגין צה"ל נטייה עזה לפעולות ארוכות-טווח, יחסית, נגד מטרות אויב, הרחק מעבר לקרבת שטח המדינה, או לשטחים, המוחזקים בידה. פעולות כאלו היו לעתים בבחינת "מהלומות השמדה" (לפי המינוח של האנס דלבריק, ההיסטוריון הצבאי הגרמני). במסגרת זו נכללים, למשל: הצנחת הכוחות במעבר המיתלה (כמאתיים ק"מ מגבול ישראל-מצרים), שפתחה את מבצע "קדש"; מהלומות האוויר הפתאומיות והכבדות על שדות-התעופה הערביים (שחלקם היו מרוחקים מאות קילומטרים מבסיסי האוויר הישראליים), עם פתיחת מלחמת ששת הימים; וחילוץ בני הערובה היהודיים והישראליים מאנטבה שבאוגנדה (במרחק של כ-3,000 ק"מ ביולי 1976).

לחלופין, לבשו פעולות ארוכות-טווח אחרות של צה"ל (ואפילו לפני תחילת שנות השמונים) צורה של "התשה", ובתור שכאלו יש לראות בהן היתקלויות רצופות בסדרה. פעולות אופייניות בשיטה זו היו פשיטות הקומנדו והאוויר "בעומק", נגד מטרות צבאיות ונגד מטרות תעשייתיות מצריות, במהלך מלחמת ההתשה, בשנים 1968-1970 והתקפות האוויר הנשנות על מובלעות אש"פ בלבנון, במרוצת שנות השבעים.

נמסר כבר לפני זמן רב, כי היא (ופקיסטן) עוסקות בתכניות גרעיניות. גם אלג'יריה (ולעתים גם לוב) אימו לפעול בכיוון הזה.

בעוד שהצורך של ישראל לקבל על עצמה מחויבויות צבאיות "מרוחקות" נגד אימים כאלה גבר, כך גם התבהרה יכולתה הטכנולוגית לעשות זאת. הדברים הופגנו בבירור כאשר טייסת של מטוסי F-16 של חיל האוויר השמידה את הכור הגרעיני "אוסיראק", שנבנה ליד בגדאד, דוגמה קלאסית למהלומה "באזמל מנתחים" למטרות אסטרטגיות. אף כי הרבה מפרטי המבצע הזה נשמרים עדיין בסוד, אין ספק, שנעשה שימוש, בין היתר, באמצעים, שהגדילו מאוד את טווח הטיסה של המטוסים, שהשתתפו בפעולה.¹⁹ טכניקות דומות של תדלוק באוויר נקטו באוקטובר 1985, במהלומה האווירית על מפקדת אש"פ בטוניס (המרוחקת כ-2,400 ק"מ מישראל), ויש להניח שהיו נדרשות גם בשנת 1991, לו החליטה ישראל להגיב על תקיפות הטילים סקאד בפעולה אווירית.

העיתונות הבינלאומית דיווחה לא אחת בשנים 1987-1988, כי ישראל ניסתה בהצלחה את הטיל יריחו 2 (שטווח מגיע ל-1,400 ק"מ), ופיתחה משגר ללוויינים (שביט, שטווחו מגיע ל-2,400 ק"מ). כל זה מצביע על כך, שהזרוע הצבאית של ישראל תהיה מסוגלת להגיע בעתיד למרחקים גדולים עוד יותר.²⁰ מן הפיתוחים האלה משתמע גם, כי המחויבויות ה"מרוחקות" של צה"ל אינן עוד משניות לצרכיה ה"היקפיים" של ישראל. אלא שצרכים "מרוחקים" מטילים חובות, שביחד עם המחויבויות "בתוך הגבולות" שנדונו לעיל, מתחילים לשעבד אליהם את האסטרטגיה של ישראל. עם הופעתם האפשרית של אויבים מוסלמיים פונדמנטליסטיים בכמה רפובליקות לשעבר של ברית המועצות, עלול הצורך להשקיע משאבים נוספים במערכות נשק מתקדמות (ובייחוד, במנגנוני מודיעין להתרעה מוקדמת) להיות דוחק עוד יותר.

השלכות אפשריות

שינויים כאלה במערכת המחויבויות הצבאיות של ישראל מצביעים על כמה השלכות אפשריות על הדוקטרינה הצבאית ועל תצורות הכוח. במיוחד, יש לציין את ההשלכות האפשריות על שלושה נושאים עיקריים בתחום הביטחון.

א. דוקטרינה

מדיניות הביטחון של ישראל סובלת, כפי שטוענים כמה מנתחי אסטרטגיה, משניות (דיכוטומיה) פנימית.²¹ ברמת ה"אסטרטגיה-רבת" זו מדיניות הגנתית ביסודה, שנועדה לשמור על הסטטוס קוו. אולם, ברמה המבצעית, מתאפיינת מדיניות זו בהתקפיות. מתוך הכרה בעובדה, כי העדר עומק טריטוריאלי שולל את האפשרות לספוג התקפות אויב, התייחסו מעצבי המדיניות של ישראל, מסורתית, אל ההתקפה הצבאית כאל האמצעי היעיל היחיד להגנה אסטרטגית. כתוצאה מכך, דגלו ב"הרתעה

רשימת הפעולות עלולה להטעות, במובנים מסוימים. הכמות הגדולה (והאיכות הגבוהה) של הפעולות ארוכות-הטווח של ישראל לפני שנות השמונים אינה צריכה לטשטש את הדומיננטיות האסטרטגית הנמוכה שלהן באותה תקופה. הפעולות – בין בצורת ההתשה ובין בצורת ההשמדה – לא בישרו שום תמורה יסודית בציר המרכזי של הדאגות הצבאיות של ישראל. הפעולות נעשו, ככלל, בהקשר דוקטרינרי, שבמוקדו ניצבה עדיין החובה ה"היקפית" של ישראל להלום במטרות קרובות הרבה יותר לגבולותיה, או לקווים, שהחזיק צה"ל. למעשה, מכל הפעולות שהוזכרו לעיל, רק מבצע אנטבה מילא אחר מחויבות "מרוחקת" מפורשת, מכיוון שנועד להפגין את מחויבות ישראל להגן על חיי יהודים בכל מקום בעולם.¹⁵ אולם, מכל בחינה אחרת, כל הפעולות ארוכות-הטווח של צה"ל בשנים 1980-1948 נעשו מחוץ לזירות העיקריות של המאמץ האסטרטגי, במקומות, שבהם יורגש התוצא העיקרי שלהן.¹⁶ גם מהלומת האוויר ביוני 1967 הולמת מתכונת זו. סילוק האיום האווירי הערבי על ערי ישראל היה מטרה משנית בלבד. המטרה העיקרית של המהלומה הייתה לאפשר לשריון הישראלי לנצח בקרב היבשה, שעמד להתחולל סמוך לגבולות ישראל, ושם היה צריך להשיג את הניצחון, בסופו של דבר.¹⁷

המדרג הזה הוכתב על-ידי המצב. כל עוד נסבה הדאגה האסטרטגית העיקרית של ישראל על כוחות האויב, שרוכזו סמוך לגבולותיה, היה הכרח לרכז את המאמצים הצבאיים בזירות הללו. פעילויות מרוחקות יותר היו אפוא אמצעי-עזר בלבד להגשמת מה שנשאר ביסודו יעד "היקפי". בלבוש הזה, אין הפעולות הללו מהוות יותר מאשר תוספות משלימות, אם כי לעתים קרובות תכליתיות ביותר ומבריקות, להיתקלויות נרחבות וביססיות יותר, שהתרחשו סמוך יותר לבית (התקפית – בשנת 1956 ובשנת 1967, והגנתית – בשנים 1968-1970).

השינויים, שחלו באחרונה ביכולת הצבאית של הערבים, חוללו שינוי במצב. הצהרה בת-סמכא בעניין הזה השמיע לא מכבר ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין. ההישגים האסטרטגיים, שהושגו בעקבות צמצום האיומים של "מדינות העימות" (כלומר, שכנות ישראל), קוזזו במידה רבה על-ידי הסכנה של תקיפות אוויר, או תקיפות טילים, בידי אויבים מרוחקים יותר, שחלקם תוקפניים ושוחרים מלחמה יותר מכפי שהיו סוריה ומצרים אי-פעם. ולהדגמה, הרי שני תרחישים פשוטים: במלחמת-ששת הימים ובמלחמת יום הכיפורים יכלו מדינות ערביות, שאינן שכנות (עיראק, לוב וערב הסעודית) להשתתף בלחימה רק בעקיפין, על-ידי שיגור חילות משלוח סמליים לחזית. כיום עומדת לרשותן יכולת מהלומה חד-צדדית.¹⁸

התקיפות של ה"סקאדים" העיראקיים בשנת 1991 הבלטו את המסר של רבין, וחיזקוהו. חרף חוסר-התכליתיות של הטילים עצמם, הצליחו הטילים לעורר חרדות פן אויביה המרוחקים של ישראל עלולים לנקוט אמצעים אכזריים יותר מכפי שישראל נאלצה להתמודד עמם עד כה. אחרי ככלות הכל, לעיראק יכולת מוכחת לנהל לוחמה כימית.

הוגבלה גם היא לתפקידי סיוע בלבד, ולעתים, תפסו טנקים, או מטוסים, את מקומה.²⁶

השינויים במחויבויות הצבאיות של ישראל עשויים לחייב שינויים ניכרים בהיערכות הכוחות. אחד הקרבנות עלול להיות חיל השריון. שארית הצרכים ה"היקפיים" של צה"ל, ובייחוד כלפי סוריה, תבטיח ללא ספק, כי יישמר כוח שריון ניכר בזירה זו, אם כי אולי במשימה הגנתית.²⁷ אף-על-פי-כן, דומה, כי היחס בין כוחות השריון לבין יתר הזרועות והחילות עומד להשתנות לרעת הטנקים. אחרי ככלות הכל, כפי שאפשר ללמוד מלקחי לבנון ומהאינתיפדה, טנקים כבדים אינם מתאימים למילוי צרכים בחריפות נמוכה "בתוך הגבולות". (ראוי לציין, כי אנשי השריון, המשרתים עכשיו בשטחים, מועסקים, בעיקר, כמו שאר כוחות צה"ל, בסיוורים רגליים, ולא במסגרת כישוריהם המקצועיים המיוחדים). ללא פיתוח של אמצעי תובלה נרחבים באוויר, בים וביבשה, גם ייתכן, כי כוחות השריון לא יהיו תכליתיים כל כך להשגת מטרות "מרוחקות".

כמובן, מטוסי תקיפה סובלים מליקויים מעטים יותר. אף שאינם מתאימים לשימוש "בתוך הגבולות", הם כבר הוכיחו את עצמם במשימות "מרוחקות". אולם, גם מטוסים אינם מסוגלים לשאת בעול בכוחות עצמם. בהתחשב בגידול העצום ביכולת ההתקפית וההגנתית של האויבים המרוחקים ביותר של ישראל, יש להניח, כי חיל האוויר יאלץ להשקיע השקעות כבדות במטוסי תובלה ובמפציצים ארוכי-טווח, ולשנות במידה רבה את הרכב כוחותיו.

יש סימנים כי גם שינויים אחרים "מתבשלים". אחרי ייחוסים רבים במטה הכללי, הוחלט ב-1989, כי חיל ים חזק יותר (המצויד בצוללות, המסוגלות לייצר אניות

באמצעות סיכול" (במהלומה ראשונה), ולא ב"הרתעה באמצעות ענישה" (במהלומה שנייה).²²

ההנחות הבסיסיות הללו הביאו לכמה העדפות בתחום הדוקטרינה. האחת היא מהלומות-מנע ישראליות נגד איומים צפויים ערביים, כמו אלה שהונחתו ב-1956, ב-1967 וב-1981. האחרת היא, שהפעילות צריכה להתבצע מחוץ לגבולות המדינה, ולא בשטחה. העדפה שלישית היא רתיעה מפני מגעים צבאיים ממושכים, הנושאים אופי סטאטי ושוחק: צה"ל יעדיף היתקלויות קצרות ומהירות. גישה זו באה לידי ביטוי נגד הפלשתנים בפעולות התגמול; נגד כוחות ערביים גדולים יותר לבשה גישה זו צורה של קרבות השמדה. בתרחיש האידיאלי למלחמה מבחינת ישראל המבצעים מתנהלים בשטף, ומביאים לידי הכרעה. רק כך לא יטילו על משק המדינה החלוש נטל, שאינו יכול לעמוד בו, ואף לא יותירו בידי המעצמות הגדולות זמן להתערב, ולהפסיק את הלחימה לפני שישאל תשיג את יעדיה.

סדר הכוחות של צה"ל שיקף את הכוונות הללו. צה"ל העניק מאז ומתמיד עדיפות ליחידות ניידות, המסוגלות להעביר את הלחימה אל אדמת האויב ולהוציאו משיווי משקל. אחרי מבצע "קדש" הפכו התפיסות הללו למושכל ראשון, ובאו לידי ביטוי מעשי בכך שגיסות השריון וחיל האוויר הפכו לזרועות העיקריות נגד האויבים הקונוונציונליים של ישראל,²³ בעוד שח"ר קל, או צנחנים (שחלקם נעשו לאחר מכן מוסקים), ימשיכו לשאת בעול הלחימה נגד מטרות פלשתיניות בלתי-סדירות.²⁴ לעומת זאת, חיל הים וחיל התותחנים של צה"ל (שעוד שלהי שנות השישים כלל גם את רוב הסוללות נ"מ) זכו לתשומת-לב ולמשאבים מעטים יותר. חיל הים הוגבל, בעיקר, לתפקידי סיור לאורך החופים;²⁵ האש הארטילרית

אויב במרחקים גדולים) הוא אחד השינויים הדרושים.²⁸ טיל נגד-טילים (כמו חץ), שישראל החלה לפתחו בהוצאה ניכרת, ובשיתוף פעולה עם ארצות-הברית הוא שינוי נוסף. ייתכן, כי יכולת גרעינית מוצהרת ומופגנת, שהדעה הישראלית הרשמית ביחס אליה לוטה עד היום בערפל, תהיה בגדר שינוי שלישי.²⁹

ב) צורכי הכוח

משרתי קבע לתקופות ארוכות הן, מסורתית, המרכיב הקטן ביותר בהיקפו בכוח-האדם של צה"ל. מאז ומתמיד השלימו אותם שני מגזרים גדולים יותר: בניס ובנות בשירות חובה ואנשי מילואים. אף שמלכתחילה נועדה המסגרת ה"תלת-קומתית" של צה"ל לענות על צרכים חברתיים ועל צרכים תרבותיים,³⁰ היא משקפת בראש ובראשונה הערכות צבאיות בקשר לצורכי הכוח החזויים של ישראל. מסגרת זו נמצאת במתאם ישיר לדוקטרינה של "מלחמה קצרה", שהוזכרה לעיל. המערכת, בשילוב עם תרגילי גיוס תדירים, מבטיחה גמישות ואמינות גם יחד. היא מעניקה לצה"ל מאגר של כוח-אדם, המתאמן בצורה סדירה, לפעולה בפרקי-זמן קצרים, אם ישראל תעמוד בפני פלישה רחבת-היקף, או תיאלץ להנחית התקפת-מנע משלה. אולם, ביתר הזמן, מערכת זו משחררת את משק המדינה מן הנטל של צבא סדיר גדול. הניחוח, כי עד שיוכנסו יחידות המילואים לקרב, יעמוד הצבא הסדיר – אנשי הקבע וחיילי החובה – בפרץ. במצבים שאינם קריטיים, אפשר יהיה לסמוך, כי שני המרכיבים האלה יקיימו גם את "הביטחון השוטף".

המערכת התלת-קומתית התבססה על שתי הנחות יסוד: האחת היתה, שהמחויבות הצבאית העיקרית של ישראל היא הגנה נגד התקפות "היקפיות" מצד הערבים, מצב שיאפשר בשעת חירום – בהתחשב במרחקים הקצרים שבהם מדובר – פרק-זמן מזערי בין גיוס המילואים לבין הכנסתם לקרב. הנחת-היסוד השנייה היתה, שהרוב המכריע של חיילי צה"ל יגיעו לרמת המוכנות הקרבית הנדרשת במהלך שירות החובה, וישמרו על רמה זו לאחר מכן בקורסי רענון שנתיים קצרים ובאימונים, שנועדו לאנשי מילואים.

אולם, עם שינוי הדגשים במחויבויות הצבאיות של ישראל, ייתכן, כי יהיה צורך לעיין מחדש בהנחות-היסוד הללו. גם אנשי מילואים מאומנים היטב אינם מתאימים למילוי החובות ה"מרוחקים", או "בתוך הגבולות", התופסים מקום נכבד יותר ויותר. שתי המחויבויות הללו מצריכות רמת כישורים וחוסן, שרק מקצוענים מגיעים אליהם בדרך כלל. חיל האוויר (הכלי העיקרי של צה"ל למבצעים "מרוחקים") כבר עמד מזמן על עובדה זו, וכל הטייסים הצעירים נדרשים לחתום על התחייבות לשירות קבע לתקופות ממושכות. גישה זו קונה לה שביתה גם בזרועות ובחילות אחרים. התקלות בביצועי צה"ל בלבנון ובאינתיפדה היו בבחינת אזהרה מפני סבב של כוחות, שלא הוכשרו במיוחד, ולא הוכנו פסיכולוגית למשימות העדינות, ולעתים הלא-נעימות, של פעילות נגד-חתרנות,

הכרוכות במחויבויות "בתוך הגבולות".³¹ בדומה לכך, תקיפות סקאדים עיראקיים ב-1991 חשפו את חולשת ההגנה האזרחית, המאומנת למחצה, של צה"ל.

עד כה ננקטו כבר צעדים אחדים לתיקון חלק מהליקויים הללו. תפקידי סיור ושיטור רבים בשטחים הופקדו עכשיו בידי משמר הגבול (הכפוף למשטרת ישראל, וכולל שוטרים דרוזיים רבים, דוברי ערבית, בשירות קבע). בשנת 1992 אף התגלה, שצה"ל הקים יחידות מסתערבים.³² ברמה אחרת, הוקנו לפיקוד העורף החדש סמכויות נרחבות לתאם את כל שירותי החירום "בתוך הגבולות", במקרה של התקפות אוויר, או של התקפות טילים.³³

אף שהצעדים האלה נעשים למקוטעין, הם מהווים שלבים בהתמקצעות של צה"ל – תהליך, הזוכה לעידוד, עקב נחישות ההחלטה של ישראל לנצל את התחכום הגדל בנשק המודרני.³⁴ אין ספק, היחס המספרי בין חיילי שירות החובה, בין חיילי המילואים ובין אנשי הקבע בצה"ל עובר כיום שינוי מוחשי. כל בוגרי הקורסים לקצינים נדרשים לחתום על שנת שירות נוספת בקבע; יחידות מסוימות, ובייחוד העוסקות בלוחמה אלקטרונית, מעניקות למתגייסים הכשרה קדם-צבאית. במקביל, הורד הגיל המרבי לשירות מילואים ביחידות לוחמות. יש להניח, כי עם הגידול במחויבויות הצבאיות ה"מרוחקות" של ישראל, יואצו המגמות הללו. הן מדגישות במיוחד פיתוח של מערכות טכנולוגיה מתקדמת ופריסתן (כמו חץ), שתפעולן מחייב רמות גבוהות הרבה יותר של מיומנויות טכניות משיש לרוב המשרתים בחובה, או במילואים.³⁵

ג) היחסים בין המערכת האזרחית לצבא

עדיין יש להמתין לראות אם התפתחויות כאלו יאלצו את צה"ל, בסופו של דבר, לאמץ לעצמו דפוסי שירות "מקצועיים" יותר מאשר "מוסדיים" (כפי שהם מכונים בפיו של מוסקוס).³⁶ התוצאות הפוליטיות הצפויות מזדקרות לעין עוד קודם לכן. משקיפים הצביעו כבר לפני זמן רב על הקשיים שבהכנסת היחסים בין המערכת האזרחית לצבא בישראל לתוך הסד של אחת הנוסחאות הסוציולוגיות המקובלות. למשל: חרף ההשפעה המכרעת, שהיתה לצה"ל מאז ומתמיד על מרקם החיים הציבוריים בישראל, השליטה האזרחית על התרחבות הצבא היתה תמיד הדוקה דייה כדי למנוע את תיאור המדינה כמדינה "פרטוריאנית", או כ"מדינת קסרקטין".³⁷ המקרה של ישראל גם אינו "מסתדר" בדיוק עם הדפוס ה"ליברלי". לצמרת הצבא, נודעה מאז ומתמיד השפעה מכרעת, ולעתים שתלטנית, על קבלת ההחלטות בתחומי הביטחון ובמדיניות החוץ, אף שתמיד כיבדה את מוסדותיה הדמוקרטיים של המדינה ואת אופיה.³⁸

מקובל לייחס (ובצדק, ככל הנראה), את הסמכותיות של הממסד הביטחוני של ישראל כלפי פנים בעיקר לאופי הצבאי בחלקו של החברה ושל המשק.³⁹ דומה, כי סמכותיות זו הסתייעה גם לפני שנות השמונים בקיום המתמשך של מה שכינית, הדאגות הצבאיות ה"היקפיות".

ישראל.⁴⁶ במקרים של פעולות "מרוחקות", הופעלה הסמכות המדינית אף ביתר-קפדנות, ועיתוי הפעולות נקבע בקפדנות יתירה. למשל, ההתקפה על הכור הגרעיני העיראקי "אוסיראק" ב-1981 הותרה רק אחרי דיון ממושך בממשלה; נמסר, כי לחצי הצבא לנקוט פעולה דומה ב-1991 נדחו כליל.⁴⁷

סיכום

לטענתנו, ככל שהצרכים הצבאיים של ישראל ייאלצו להתמקד יותר ויותר במחויבויות "בתוך הגבולות", או במחויבויות "מרוחקות", כך יגבר הריסון המדיני על חופש הפעולה העצמאי של צה"ל. הדברים יהיו נכונים במיוחד, כפי שכבר צוין לעיל, אם שינויים כאלה יוליכו לתמורות מפליגות בדוקטרינות הקיימות של הכוחות של צה"ל ובהרכב כוחותיו, ועלולה להיות לכך השפעה ניכרת על אופיה של החברה הישראלית. הצורך להחזיק כוח מקצועי גדול יותר הוא תצורה הגנתית ביסודה, וצידו במאגר נשק מגוון הרבה יותר מאשר בעבר יוצר כבר עכשיו לחצים גדולים יותר מכפי שנדרשו המשק הישראלי ותרבותה לשאת עד כה.⁴⁸

התמורות בדגשים, ממחויבויות "היקפיות" למחויבויות "בתוך הגבולות" ולמחויבויות "מרוחקות", רק יחריפו את התהליך. יש להניח, כי חתירת ישראל למצוא תגובות אסטרטגיות, התואמות את האתגרים האלה, תעמוד במוקד החשיבה הביטחונית בשנים הבאות.

הערות

1. B. Kimmerling, *the Interrupted System — Israeli Civilians in War and Routine Times* Brunswick, NJ: Transaction Books, 1985.
2. סיווג מפורט כלול במאמרם של סטיוארט א' כהן ואפרים ענבר, "מערכת לסיווג השימוש שעושה ישראל בכוחה הצבאי", **נתיב** 5/91 עמ' 38-44.
3. העגה הרווחת בישראל בנושאים אסטרטגיים הבחינה כבר מזמן בין צורכי ביטחון "שוטפים" ר"בסיסיים, כשהראשונים מתייחסים להתקפות אקראיות של פלשתינים, ואילו האחרונים — לפלישה כוללת של צבאות ערב. ראו, למשל, שמעון פרס, **השלב הבא (תל-אביב: עם עובד, 1965)**, עמ' 9-15. אולם, היישום השתנה ב-1981, כאשר ממשלת בגין ראתה בהתקפות אש"פ על היישובים בגבול הצפון איום על "הביטחון הבסיסי", ובתור שכזה — עילה מספקת למלחמת לבנון. סטיוארט א' כהן ואפרים ענבר, "Varieties of counter-Insurgency Activities: Israel's Military Operations against the Palestinians, 1948-90," *Small Wars & Insurgencies*, 2/1 (April 1991) pp. 41-60.
4. J. Shimshoni, *Israel and Conventional Deterrence: Border Warfare from 1953 to 1970* (Ithaca, NY: Cornell UP, 1988).
5. למעשה, גורב'צ'וב סירב לתמוך בשאיפות אסד כבר בשנת 1989: P. Ramet, *The Soviet-Syrian Relationship since 1955: A Troubled Alliance* (Boulder, CO: Westview Press, 1990) pp. 188-210.
6. לסקירה מלאה של ההתפתחויות — מ' ברנדר, "חזית העורף", **סקירה חודשית** 37/2 (מארס 1990), עמ' 34-41.

דומה, כי הדאגות הללו החריפו את בעיית השליטה האזרחית על פעולות הצבא הרבה יותר מן הסכנה, שנשקפה אי-פעם לשליטה זו מצד המחויבויות "בתוך הגבולות", או מצד המחויבויות "מרוחקות".

אחת הסיבות לכך נעוצה בטיב המחויבויות "ההיקפיות" עצמן. כיוון שהן עוסקות בהגנת גבולות המדינה, הן מגדירות סף מובהק ("קו אדום" בעגה המקובלת בישראל) לתגובה צבאית: ברגע שהאויב יחצה את "הקו האדום", יפעיל צה"ל, כמעט אוטומטית, את רשימת התגובות ההולמות, השמורה עמו. לכך אפשר להוסיף את האופי המבצעי של התגובות הנגזרות, כנראה, מן המחויבויות "ההיקפיות" של ישראל. רק מעט מתכננים ישראלים חזו את השמדתו של כוח פולש בתוך השטח המוחזק בידי ישראל, מלבד בשנים 1968-1973.⁴⁹ ההעדפה המקובלת עליהם היתה להעביר את המלחמה לשטח האויב, אם בפשיטות תגמול ואם בפלישה נגדית.

תחזיות כאלו, שהושמעו לעתים קרובות, טשטשו לעתים את הקווים הרגילים, התוחמים בין המערכת האזרחית לבין הצבא. רק ראשי-ממשלה חזקים במיוחד יכלו להפעיל את מלוא סמכותם נוכח שדולה חזקה ויוקרתית של צה"ל. דוד בן-גוריון עשה זאת כאשר תיאם את התכניות לקראת מבצע "קדש" עם הרמטכ"ל משה דיין, אם כי לא הודיע על כך לממשלתו; כך נהגה גם גולדה מאיר כאשר סירבה להיענות להצעת צה"ל להנחית מהלומת-מנע אווירית על מצרים ועל סוריה בשישה באוקטובר 1973 בבוקר.⁴¹ אולם, ראשי-ממשלות אחרים הצליחו הרבה פחות. משה שרת (שר החוץ בשנים 1948-1956, וראש-הממשלה בשנים 1954-1955) לא הצליח למנוע פעולות תגמול, שנעשו בלי ידיעתו.⁴² במלחמת ששת הימים התקדם צה"ל לעבר תעלת סואץ חרף איסור מפורש.⁴³ ביוני 1982 "זחלר" כוחות צה"ל לעבר כביש ביירות-דמשק מבלי שהממשלה קיבלה דיווח על מקומם המדויק, או על כוונותיהם.⁴⁴

מקרים כאלה מלמדים, כי כאשר צה"ל עוסק בפעולות "היקפיות", הוא נהנה מחסינות ניכרת מפני אילוצים אזרחיים. אולם, התנאים שונים כאשר צה"ל עוסק בפעולות "בתוך הגבולות", או בפעולות "מרוחקות". קודם כל, בפעולות כאלו עוסקות לרוב יחידות קטנות יותר מאשר במקרה של התקפות נרחבות על צבאות ערב, ומכאן שקל יותר להשתלט עליהן. אך חשוב יותר היה הממד המדיני של הפעולות. כיוון שפעולות "מרוחקות", או פעולות "בתוך הגבולות", מעוררות תמיד מחלוקת פנימית ו/או ביקורת בין-לאומית, היו הפעולות נתונות פחות לשיקול-דעת חד-צדדי של הצבא מאשר מבצעים "היקפיים".⁴⁵

יש להודות, כי אף לא אחת מהנסיבות לא הצליחה למנוע תקלות טרגיות ויקרות, ובייחוד במהלך הפעולות "בתוך הגבולות". הדברים בלטו לעין בימים הראשונים של האינתיפדה, כאשר היו יחידות, שאיבדו את השליטה על עצמן. אך גם אז חזרה וכוונה עד מהרה שליטה אזרחית הדוקה, ובמיוחד על-ידי המערכת השיפוטית של

- עמ' 58.
19. הניתוח המקיף ביותר כולל, כנראה, בדר"ח של הקונגרס: "Israel's Attack on Iarqi Nuclear Facilities", US House Committee on Foreign Affairs (hearings on 17 June 1981).
- [באפריל 1993 האתה אור מהדורה מעודכנת של ספרו של שלמה נקדימון, תמוז בלהבות, העוסק בהפצצת הכור; המערכת].
20. נמטר, כי הטיל יריחו 2 נוסה עד מפרץ סידרה – טווח, המגיע עד אודסה באוקראינה. מכאן החיפזון שבהודעת ברית המועצות (לשעבר) על אישביעות רצונה. "Soviets Caution Israel Against a New Missile". ניריורק טיימס, 29 ביולי 1987, ע' 1; "Israel Launches Space Program and a Sattelite", 20 בספטמבר 1988, ע' 1.
21. M.I. Handel, "Israel's Political-Military Doctrines", Occasional Papers in International Affairs (Harvard U. Center for Itn'l Affairs), 30 (July 1973); and A. Yaniv, Deterrence Without the Bomb: The Politics of Israel's Strategy (Lexington Books, 1987).
22. דוקטרינה זו חזרה ונשמעה לאחרונה מפי אלוף (מיל) ישראל טל, מי שפיקד על גיסות השריון "The Offenses and Defense in Israel's Campaigns," Jerusalem Quarterly 51 (1989), pp. 41-7. טל, שנתנה תצורה זו בחיית הרומית של ישראל, בשנים 1973-1969. לוויוכו שהתנהל בתוך צה"ל, ראו: Yaacov Bar-Siman-Tov, "The Bar-Lev Line Revisited," Journal of Strategic Studies 11/2 (June 1988), pp. 149-76.
23. I. Tal, "Israel's Doctrine of National Security: Background and Dynamics," Military Review, 58 (1978), pp. 22-37. ראו: מ' בר כוכבא; מרכבות הפלדה (תל-אביב: מערכות, 1989), חלק ראשון. על חיל האוויר של ישראל, ראו: "בניית עוצמת אווירית", מערכות 6-315 (1989), עמ' 47-53. כפי שעשתה, למשל, יחידה 101 נגד ה"פידאיו" בשנת 1953. ראו שרון, שם, עמ' 92-109. היחידה שולבה לאחר מכן בחטיבת הצנחנים.
25. עד 1982 לא ניסה צה"ל לערוך נחיתה מן הים בקנה-מידה גדול בחוף עיין; ראו: R.A. Gabriel, Operation Peace for the Galilee: The Israeli-PLO War in Lebanon (NY: Hill & Wang 1984), 87-90. הצלחותיו ההתקפיות של חיל-הים בשנת 1967 ובשנת 1973, נשארו משאביו ותפקידיו מוגבלים למדי: אפרים ענבר, "The Israeli Navy", Naval War College Review 43 (1990), pp. 100-12.
26. כך היה ב"קרב על המים" בין ישראל לסוריה, ב-1964. יחידות הארטילריה הגיבו בתחילה על הפגזות הסורים על יישובים ישראלים בגליל, והוחלפו עד מהרה בטנקים (שהופעלו כארטילריה נייחת), ובסופו של דבר – עליידי מטוסים. ר' רבין, פנקס שירות (תל-אביב: מעריב, 1979), עמ' 121-124. על תפקיד דומה, שהוטל על מטוסים במלחמת ההתשה, ראו שמשוני, שם, עמ' 61-157.
27. כפי שהוצע (בכל החזיתות) עליידי א' לויטה, הדוקטרינה הצבאית של ישראל: הגנה והתקפה (המרכז ללימודים אסטרטגיים ע"ש יפה: מחקר מס' 12; תל-אביב, 1989).
28. ביוני 1989 הודיע דובר צה"ל, כי הרמטכ"ל שינה החלטה קודמת (שפורסמה בחודש מארס שקדם לו) לבטל את רכישתן של שתי צוללות חדשות "דולפין". מקורות ישראלים יודיעו דבר מסרו, כי שתי החלטות התקבלו אחרי חילופי דברים חריפים במטה הכללי: ראו בן פדהצור, הארץ, 23 במרס 1989, ע' 1; זאב שיק, הארץ, 2 ביולי 1989, ע' 1.
29. Yair Evron, "Opaque Proliferation: The Israeli Case", Journal of Strategic Studies 13/3 (Sep. 1988),
7. חיל האוויר הישראלי, שחשש פן הסכומים, שיוקצבו לרכישת טילים נ"מ ייפגעו בתקציב לרכישת מטוסי הקרב, התנגד מלכתחילה לעסקת הטילים הוק. עזר ויצמן, לך שמים, לך ארץ (עורך ד' גולדשטיין, ת"א: מעריב, 1975), עמ' 36 ואילך.
8. אף כי חששות קודמים מפני הפצצות אוויר מצריות הניעו את בךגוריון לדרוש מטרייה אווירית צרפתית בשמי ישראל עם תחילת התקפת צה"ל. מ' בראון, שערי עזה: מדיניות החוץ והבטחון של מדינת ישראל 1955-1957 (תל-אביב: עם עובד, 1992), עמ' 280.
9. ש' גזית, המקל והגזר: הממשל הישראלי ביהודה ובשומרון (תל-אביב: זמורה, 1985). על המערכת הקודמת של הממשל הצבאי, ראו: I. Lustick, Arabs in Jewish State: Israel's Control of a National Minority (Austin: U. of Texas Press, 1980) ch. 3.
10. Gunther E. Rothenberg "Israel's Defense Forces and Low-Intensity Conflict," Armies in Low-Intensity Conflict (eds.) Maurice Tugwell and David Charters (London: Brassey's, 1988), pp. 49-76.
11. A. Yaniv, Dilemmas of Security: Politics, Security and the Israeli Experience in the Lebanon (Oxford: OUP, 1987) pp. 182-215; and I Rabinovitch, The War for Lebanon, 1970-1985 rev. ed. (Ithaca, NY: Cornell UP, 1985), pp. 195-6.
12. א' שלו, האינתיפאדה: הסיבות, המאפיינים וההשלכות (ת"א: פפירוס 1990), עמ' 137-142.
13. הארץ, 19 בינואר 1992, עמ' 1: "צה"ל מול שתי חזיתות". על ימית, ראו: A. Sharon, Warrior: An Autobiography (NY: Touchstone, 1989), pp. 400-401.
14. הליקויים האלה ואחרים נותחו עליידי אל"מ י', מלחמת המפרץ: לקחים ראשונים לישראל, מערכות 322 (דצמבר 1991), עמ' 3-7.
15. באחד ביולי 1976 אמר שמעון פרס, שר הביטחון, לרב-אלוף מרדכי גור, "מוטלים על כך המאזניים גורל העם, גורל המדינה, גורל היהדות והציונות". מ' גולן, שמעון פרס (תל-אביב: שוקן, 1982), עמ' 191.
16. בדומה לכך, ההצנחה במיתלה בשנת 1956 תוכננה רק כ"הרמת המסך" על ההתקפה האנגלרצרפתית המשולבת על מצרים. משה דיין, יומן מערכת סיני 1956 (תל-אביב: עם הספר, 1985), עמ' 58. ה"משיטות בעומק" בימי מלחמת ההתשה נועדו גם הן להיות הצגה צדדית בלבד: Y. Bar-Siman-Tov, "The Myth of Strategic Bombing: Israel 1969-70," Journal of Contemporary History 19 (1984), pp. 549-70.
17. אותו טיעון תופס גם לגבי סוג שלישי של משימות ארוכות-טווח, המוטלות על צה"ל: האימון החשאי של המורדים הכורדיים שנלחמו נגד עיראק בשנות השישים ובשנות השבעים, שנועד להסיח את תשומת-לב עיראק מן החזית המזרחית של ישראל. סיוע דומה, אם כי מתון יותר בצורתו, היה הסיוע, שהושיט צה"ל בעת ובעונה אחת לכמה וכמה מדינות בעולם השלישי. גם זה לא ביטא אינטרס פנימי "מרוחק" באזורים האלה, אלא נתפס כדרך לרכישת הישגים דיפלומטיים לשימוש בא"ס. T. Rodin, Political Aspects of Israel's Foreign Aid (Omaha: U. Nebraska Press, 1969), pp. 97-9.
18. בריאיון בסקירה חודשית 35/8 בשלושים ביוני 1988, ע' 6. כבר בדצמבר 1981 אמר גם אריאל שרון (שנבחר זמן קצר לפני כן לשר הביטחון), "יש להרחיב את תחום האינטרס האסטרטגי והבטחוני של ישראל מעבר למדינות המזרח התיכון וים סוף כדי שיכללו בשנות ה-80 מדינות כמו תורכיה, איראן ופקיסטן, ואזורים כמו המפרץ הפרסי ואפריקה, במיוחד אפריקה הצפונית והמרכזית". א. ענבר, "החשיבה האסטרטגית של ישראל אחרי 1973", בתוך ב. נויברגר (עורך), מלחמות והסדרים: סוגיות נבחרות ביחסי החוץ של ישראל (תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 1992),

41. על בךגוריון, ראו אתגר ותגרה: הדרך למבצע קדש, 1956 (היומן הרשמי של לשכת הרמטכ"ל; באר-שבע, הוצאת אוניברסיטת בךגוריון 1991), עמ' 39-40. על גב' מאיר, ראו: ח' ברטוב, דדו: 48 שנים ועוד עשרים יום (תל-אביב: מעריב, 1978), כרך ב', עמ' 10-25.
42. G. Sheffer, "Resolution versus Management of the Middle East Conflict," *Jerusalem Papers on Peace Problems* 32 (1980).
43. משה דיין, אבני דרך (תל-אביב: ידיעות אחרונות, 1976), עמ' 443, 471. יתר על כן, לפני פרוץ הלחימה אימו אלופי צה"ל "להתמרד" נגד חוסר המעש של הממשלה: J.G. Stein and R. Tanter, *Rational Decision-Making: Israel's Security Choices, 1967* (Columbus, OH: Ohio State UP, 1980), p. 215.
44. זאב שיף ואהוד יערי, מלחמת שולל (ירושלים: שוקן, 1984), עמ' 226-235. הפעולות תואמו בידי שר הביטחון שרון. הן שונות אפוא מהפעולות ב-1967, כאשר שר הביטחון דיין הופתע מהתקדמות צה"ל אל התעלה, כפי שהופתעה הממשלה: A. Naor, "The Israeli Cabinet and the Lebanon War," *Jerusalem Quarterly* 39 (1986), pp. 3-10.
45. הנושאים האלה זכו לא מכבר לניתוח בספרו של ג' ברזילי, דמוקרטיה במלחמה: מחלוקת וקונסנזוס בישראל (תל-אביב: ספריית פועלים, 1992), עמ' 74-223. לסקירה קודמת של פוטנציאל ההסלמה (מבלי משיים) של הפעולות של ישראל, ראו: Dan Horowitz, "The Control of Limited Military Operations: The Israeli Experience," *International Violence: Terrorism, Surprise and Control* (ed.) Y. Evron (Jerusalem: The Leonard Davis Institute for Int'l Relations, 1979), pp. 258-76.
46. ברזילי, שם. זו בדיוק המידה, שבה הפוליטיקאים מגבילים, כפי שנמסר, את חופש הפעולה של צה"ל נגד האינתיפדה, המעוררת ריטונים בחוגים מיליטנטיים מסוימים. ראו, למשל: א' מלמד, "סוף תקופת ההפלגה", נקודה (ביטאון המתנחלים ביהודה, שומרון וחבל עזה) 155 (ינואר 1992), עמ' 22-23.
47. קבלת החלטות לפני תקיפת הכור העיראקי מתוארת בספרו של רפאל איתן, סיפורו של חייל (תל-אביב: מעריב, 1985), עמ' 185-189. להחלטה לא להפעיל כוח ב-1991, ראו: ד"ר אישי על מלחמת המפרץ, דיאיון עם רב-אלוף דן שומרון, ידיעות אחרונות, 8 בספטמבר 1991, עמ' ב-3.
48. Dan Horowitz, "Strategic Limitations of a Nation in Arms," *Armed Forces & Society* 13 (1987), pp. 277-94.
- 45-63. כפי שציין עברון, בשנות השמונים היו כבר כמה מנתחים אסטרטגיים ישראלים, שציידו בהתחמשות גלויה בנושק גרעיני. ראוי לציין, שקריאות מעין אלו נעשו עתה קולניות יותר, כפי שהודה שר הביטחון, שכהן בשנים 1990-1992 (משה ארנס, הארץ, 14 בינואר 1992, ע' ב).
30. בעיקרון, השתלבות העולים החדשים בחיי המדינה ויצירת מוקד לנאמנויות לאומיות, באמצעות "צבא העם". ראו את הרצאתו של דוד בךגוריון בפני המטה הכללי של צה"ל ביוני 1950, המובאת בספרו צבא וביטחון (תל-אביב: מערכות, 1956), עמ' 186-228. על המבנה ה"תלת-קומתי" ראו: Edward Luttwak and Dan Horowitz, *The Israeli Army* (NY: Harper & Row, 1975), pp. 94-48.
31. וחוזרים בכל עת לניסיונם של אחרים: E. Cohen, *Citizens and Soldiers: The Dilemmas of Military Service* (Ithaca, NY: Cornell UP, 1985), pp. 87-116; Arthur Terrill, "Low Intensity Conflict in Southern Lebanon: Lessons and Dynamics of the Israeli-Shiite War," *Conflict Quarterly* 7/1 (Winter 1987), pp. 22-35.
32. החידוש לא היה טמון בהיזקקות לפעולות כאלה, אלא בכך שהופקדו בידי צה"ל ולא (כפי שהיה נהוג עד אז, כנראה), בידי השב"כ.
33. הארץ, 12 בינואר 1992, ע' א3.
34. לטיעון, כי ההתפתחות הטכנולוגית המהירה עשויה לפעול, אם תנוצל, לטובתה של ישראל, ראו: H. Goodman and W. Seth Carus, *The Future Battlefield and the Arab-Israeli Conflict* (New Brunswick, NJ: Transaction Books, 1989).
35. וזה הגביר את הלחצים להעניק השכלה אקדמית ליותר קצינים צעירים. בתמורה התחייבו לשרת (בשכר) במשך שנתיים-שלוש נוספות. לניתוח מאלף של המתחים בתוך צה"ל בעקבות ההתפתחויות שתוארו לעיל ראו: רן גורן, "קידום החלשים לעומת טיפוח המצוינות בצה"ל", סקירה חודשית 37/10 (נובמבר 1990), עמ' 3-6.
36. Charles S. Moskos, "From Institution to Occupation: Trends in Military Organization," *Armed Forces & Society* 4/1 (Autumn 1977), pp. 4150. R. Gal, in *The Military: More Than Just a Job?* (eds.) Charles S. Moskos and Frank R. Wood; (Washington, DC: Pergamon-Brassey's, 1988), pp. 267-78.
37. Dan Horowitz, "Is Israel a Garrison State?" *Jerusalem Quarterly* 4 (1977), pp. 58-75. ההקדמה שכתב ס"א פיינר למהדורה העברית של ספרו, האיש על גב הסוס - מקומו של הצבא בפוליטיקה, תל-אביב: מערכות, 1982, ע' 21 ואילך.
38. ' בךמאיר, קבלת החלטות בסוגיות הבטחון הלאומי: היבט ישראלי (תל-אביב: המרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה, אוניברסיטת תל-אביב, 1987), עמ' 133-154. ליחסים בין המערכת האזרחית לצבא בישראל לפני 1982, ראו: Y. Peri, *Between Battles and Battles* (Cambridge: CUP, 1983).
39. Dan Horowitz, "The Israeli Defense Forces: A Civilianized Military in a Partially Militarized Society," in *Soldiers, Peasants and Bureaucrats*, (eds.) R. Kolkowitz and A. Korbonski (London: Allen & Unwin, 1982), pp. 77-106. הצבא, ראו: M. Lissak (ed.), *Israel's Society and her Defense Establishment* (London: Frank Cass, 1984).
40. ברסימך טוב, "קו ברלב". חרף סימנים למעבר לתצורה "הגנתית" מיד אחרי 1973, שבה הדוקטרינה ה"התקפית" הישנה עד מהרה על מכונה. ראו ענבר, "החשיבה האסטרטגית של ישראל אחרי 1973", הערה 18 לעיל, עמ' 74-45.

